

אורית חזרה

שני יסודות נפשיים

פרסום ראשון

שהייתי יכולה

לְדַמֵּן אֶפְלוֹ
לְחַשֵּׁב:
אֵלוֹ לֹא
הִיְיִתִי חֵיהַ
וְקִיַּמַת
כְּאֵלוֹ שֵׁישׁ
בְּרָרָה

לֹא בְרָאֲתִי אֵת
עֲצָמֵי וְהָאֵשׁ
שִׁילְדָה אוֹתִי
לֹא בְּחָרְתִי בָּהּ
לֹא בְּרַחְתִּי לָהּ

כְּאֵלוֹ שֵׁישׁ
בְּרָרָה לִילְדָה

על כוס קפה

נִיחֹחַ מִמְּלֵא אוֹתִי
מִתַּחַת לְעֵץ תְּפוּזִים.
עַל כּוֹס קֶפֶה
נִפְגָּשׁ
הַגְּבוּרָה וְאֲנִי.

יֵשׁ לִי קֶצֶה רַעֲיוֹן
וְהִיא תִדְעַ
אֵיךְ אֶמְשִׁיךְ אֵת סִפּוּרָהּ.

רוּחַ מִדְּפַדְפַּת בְּנִיר
הִיא מְחַלִּטָה לְאַהֲבַנְשִׁים.
אֶקְפֹּל אֵת הַקְּטַע הָאֲחֵרוֹן
אֲשֵׁים אוֹתוֹ מִתַּחַת לְרִגְלֵי שְׁלַחַן

דברים אלו מצביעים על נקודת חיתוך מאלפת בין אליוט ובין ביאליק; שירה גדולה, לטענת השניים, מחויבת לינוק מקרקע תרבותית שעל כרה צמח ועלה לו המשורר. רק בדרך זו, המודרניסטית-שמרנית, המביטה לאחור כשהיא צועדת אל עבר העתיד, יכולה להתהוות יצירה המבטאת נכונה את רוח הזמן.

זהו ביאליק ולא אחר אשר כותב מספר שנים לפני כתיבת מסה זו, בדימויים מזועזעים, "אַל-יבואני חלום וְחֹזֶן, לֹא זָכַר וְלֹא תְקוּהָ, / לֹא תִמּוֹל וְלֹא מְחָר; / וְקֶפֶא הַפֶּל סְבִיבִי, דְמַמַּת עוֹלָם תְּבַלְעֵנִי, / לֹא יִבְקִיעֶנָה הַגֶּה וְרַחֲשׁ" (מי אני ומה אני, תרע"א).

כשם שזהו אליוט ולא אחר אשר כותב בפתיחת שירו הראשון, "אָז בּוֹא וְנִלְךָ, אֲנִי וְאַתָּה, / כְּשֶׁעֲרֵבִית עַל שְׁמִים הַתְּפֹשֶׁתָה / כְּמוֹ חוֹלָה מְרַדֵּם בְּאֶתֶר עַל שְׁלַחַן" (שיר האהבה של ג'יי אלפרד פרופרוק, 1917). אל הדימויים האלו נדרשה הביקורת עד לעייפה והציגה אותם כחידוש מרעיש, כדוגמה ומופת לאותם דימויים נועזים, אנטי-פיוטיים ואנטי-מתפייטים במתכוון, שסתמו את הגולל על הקונוונציות השיריות של המאה התשע-עשרה ופרצו את הדרך לשירת המאה העשרים. עם זאת, כמו במפתיע, עיון מעמיק במקורותיהם הרוחניים של שירים אלו מעלה אינספור ארמוזים תנ"כיים-יהודיים במקרה של ביאליק, ואינספור ארמוזים מתרבות אירופה המגוונת (הכוללים, כמובן, שימושים קתוליים) במקרה של אליוט.

"שני יסודות נפשיים, על תפיסתם הרחבה ביותר והמדויקה ביותר כאחת, פותחים לנו פתח-ראיה לחידוש ולמפנה שנתגלו בחזיון זה ששמו ביאליק בספרותנו החדשה", כותב ברוך קורצווייל במסתו "על שני יסודות נפשיים ביצירתו של ביאליק".¹

"בירור צביונם המיוחד והמפתיע של יסודות אלה בעולמו הפיוטי של המשורר מקרב אותנו לרוז יצירה חדי-פעמית זו וסוד אחדותה. מובן שאין אחדות זו אמורה אלא בתחום היצירה, ורחוק אני מלדבר על אחדות או הרמוניה בנפשו של המשורר עצמו..."², וקורצווייל חותם בנוסחתו המרכזית, אשר מלווה את פרשנותו ארוכת הטווח לביאליק וליוצרים נוספים בספרות האירופית:³

"שני יסודות נפשיים אלה באים לידי גילוי בצבע המיוחד שמצטבע בו היחס: 'אני-עולם', 'אני-מסורת' בעולמו של ביאליק, שום משורר בספרותנו החדשה לפני ביאליק אינו מיישב את הבעיה סובייקט-אובייקט ואינו תופס את מסורת עמו בוודאות של אגוצנטריות גאונית כמוהו". נדמה כי שני יסודות נפשיים אלו ביצירתו של המשורר העברי 'הפרובינציאלי' הם גם המנחים את שירתו של המשורר האנגלי האוניברסלי. "אליוט הכריז על עצמו פעם שהוא קלאסיקן בספרות, רויאליסט, כלומר, תומך במלוכה בפוליטיקה, ואנגלו-קתולי בדת" כותב שמעון זנדבנק במסתו "ת.ס. אליוט: מודרניסט שמרני".⁴

"מה שמשותף לשלושת הדברים האלה, הוא הרצון להתגבר על ההשתקעות ב'אני' ודבקות באיזו סמכות חיצונית, אם זו המסורת הספרותית בתחום הספרות, או מוסד המלוכה בתחום הפוליטי, או האפיפיור בתחום הדת. בכל מקרה, דבקות ניכרת בסמכות הגדולה ממך וחיצונית לך".

והיה העקב למישור [?]

הנה, אם כן, עומדות לפנינו שתי דמויות, שניכר בהן דמיון זו לזו - באישיות, בחידוש ובהשקפות - אך גם שוני גדול, משום שכל אחת מהן חיה את חייה בעולם שונה לגמרי, חרף הקרבה הכרונולוגית.

ביאליק (1873-1934), שצמח מתוך חיי המסורת, ניסה לגלות את עולמו הרגשי בזניחתו את הפרקטיקה הדתית, בעודו אוהב בכל כוחו במוסרות המורשת שלה - מהלך אשר הוביל אותו בשירתו ובחיייו למבוי סתום. לעמת זאת אליוט (1888-1965), שנולד לתוך עולם חצוי ומתמסמם, אחז במסורת ובכישורו האינדיווידואלי כדי לשוב ולכבוש לעצמו את עולם הערכים. דרך-לא-דרך זו, מן החסר אל השלם, מוצאת את ביטויה - המכמיר לב ביופיו - רק בשירתו של אליוט. ביאליק, לעומתו, חי את השתברות העבר בהווה.

תכונות הקלאסיקן-המשמר והמרדן-המחדש, איש הסדר הרוחני מחד ותסיד התמורה הבלתי פוסקת מאידך, האמן השואב מן הזמן ההווה ומן הזמן שעבר - תכונות אלו חברו יחדיו בהעניקן למאה השסועה בהיסטוריה שתי דמויות מופת, ביאליק ואליוט, שליחם לא נס גם במאה העשרים ואחת.

מראי מקום

- 1 חיים נחמן ביאליק, מונוגרפיה, מרכז זלמן שז"ר, 2009
- 2 ראו בהרחבה מאמרי "זמן הווה וזמן עבר", מוסף שבת, 'מקור ראשון', הרביעי בפברואר 2011
- 3 כנסת, מוסד ביאליק, תש"ה-תש"ו; וכן בספרו ביאליק וטשרניחובסקי, שוקן, תש"ך
- 4 ראו עוד במסכת הרומן והסיפור האירופי, שוקן, 1973
- 5 מגמות יסוד בשירה המודרנית, פרק ח', אוניברסיטה משודרת, 1990